

Bożena KWAŚNICKA

Akademia Górniczo-Hutnicza
Kraków

POLE FALI POKŁADOWEJ TYPU LOVE'A W WARSTWACH WĘGLA ZABURZONYCH USKOKAMI

Streszczenie. Metodę skończonych różnic zastosowano do badania propagacji fal pokładowych typu Love'a w pokładach węgla z uskokami. Modelowano uskoki pionowy (pokład urwany), uskoki pionowy o zrzucie równym miąższości pokładu oraz uskoki o nachyleniu płaszczyzny uskokuwej 50° i zrzucie 0,5 miąższości pokładu. Przedstawiono pole przemieszczeń w wybranych momentach czasu i sejsmogramy teoretyczne. Na podstawie sejsmogramów teoretycznych obliczono widma amplitudowe i prędkości fal pokładowych typu Love'a.

1. WPROWADZENIE

Rozpoznanie budowy górotworu przed frontem robót górniczych jest konieczne w celu efektywnego i bezpiecznego prowadzenia eksploatacji. Wczesniejsze informacje o położeniu zaburzeń budowy złoża pozwalają na takie postępowanie, które ograniczy straty związane z koniecznością dostosowania robót górniczych do zmienionych warunków geologicznych.

Do podstawowych zaburzeń występujących w złożach węgla kamiennego należą uskoki. Przy ich lokalizacji szerokie zastosowanie znalazła metoda fal pokładowych zaproponowana przez Evisona w 1955 r. i praktycznie rozwinięta przez Kraya w 1963 r. [3, 4]. Metoda wykorzystuje szczególne własności fizyczne węgla; niską prędkość rozchodzenia się w nim fal P i S oraz jego małą gęstość w porównaniu ze skałami otaczającymi. Przy takim układzie parametrów sprężystych, gdy źródło drgań znajduje się w niskoprędkościowej warstwie węgla, w wyniku wielokrotnych odbić, jakim ulegają fale P i S na granicach węgla i skał, powstają fale interferencyjne.

W zależności od kierunku drgań, ze względu na podobieństwo podstawowych cech tych fal do fal powierzchniowych Love'a i Rayleigha, zostały one nazwane falami pokładowymi typu Love'a i typu Rayleigha. Fale obu tych typów charakteryzują się dyspersją prędkości, niską prędkością propagacji i wysoką częstotliwością. Ich energia koncentruje się wewnątrz pokładu węgla, amplitudy maleją eksponencjalnie z odległością od pokładu i zależnie od częstotliwości.

Przydatność fal pokładowych do badania mikrotektoniki pokładów węgla związana jest z dużym zasięgiem penetracji oraz bardziej efektywnym odbiciem od uskoków i nieciągłości niż w przypadku stosowania fal objętościowych. Zarówno praktyka, jak i badania teoretyczne wykazały, że fale pokładowe typu Love'a są szczególnie predysponowane do wykrywania wszelkiego rodzaju zaburzeń w pokładach węgla ze względu na łatwą rejestrację i cechy dynamiczne.

Złożony obraz falowy i specyfika metody powoduje, że trudnym problemem jest zarówno metodyka obserwacji, jak i interpretacja danych pomiarowych, konieczne jest więc wcześniejsze rozpoznanie własności fal pokładowych.

Teoretyczne krzywe dyspersji prędkości fal pokładowych typu Love'a obliczone są z uwzględnieniem parametrów ośrodka, w którym się rozprzestrzeniają [2, 5], dają ogólną informację o częstotliwości i prędkości tych fal, ale na ich podstawie nie można określić kształtu impulsu rozpatrywanej fali oraz wielkości przemieszczeń związanych z tą falą w dowolnym punkcie rozważanego obszaru, szczególnie gdy występują nieciągłości.

Uzyskanie rozwiązań analitycznych poprzez rozwiązanie równań różniczkowych ruchu opisujących propagację fal w ośrodkach sprężystych dla wielu sytuacji górniczych jest bardzo trudne, a czasem niemożliwe. Można wtedy korzystać z metod przybliżonych. Jedną z nich jest metoda skończonych różnic, która polega na zastąpieniu równań cząstkowych odpowiednimi równaniami różnic skończonych.

2. METODA SKOŃCZONYCH RÓŻNIC

Do modelowania pola fali pokładowej typu Love'a zastosowano różnicowy schemat explicite, który pozwala przewidzieć ruch cząstek ośrodka sprężystego w danym momencie czasu na podstawie ruchu znanego dla minionych momentów czasu.

Określenie przemieszczenia poziomo spolaryzowanej fali SH w każdym punkcie elastycznej izotropowej półprzestrzeni z zastosowaniem metody skończonych różnic wymaga:

- dyskretnej aproksymacji równania ruchu,
- utworzenia siatki punktów w odległościach $\Delta x, \Delta z, \Delta t$ na obszarze $x \geq 0, z \geq 0, t \geq 0,$
- dyskretnej aproksymacji warunków początkowych i granicznych.

Przemieszczenie $v_{K,L}^{M+1}$ w punkcie P o współrzędnych K, L, M+1 można wyrazić wtedy wzorem [6]:

$$\begin{aligned}
 v_{K,L}^{M+1} = & 2 v_{K,L}^M - v_{K,L}^{M-1} + (\Delta t / \Delta x)^2 \left[\mu_E v_{K+1,L}^M - (\mu_E + \mu_W) v_{K,L}^M + \right. \\
 & \left. + \mu_W v_{K-1,L}^M \right] (1/\rho_{K,L}) + (\Delta t / \Delta z)^2 \left[\mu_S v_{K,L+1}^M - (\mu_S + \mu_N) v_{K,L}^M + \right. \\
 & \left. + \mu_N v_{K,L-1}^M \right] (1/\rho_{K,L}) + \Delta t^2 F_{K,L}^{M+1}
 \end{aligned} \quad (1)$$

gdzie:

$F_{K,L}^M$ - jest aproksymacja siły objętościowej wyrażającej źródło.

$\mu_N, \mu_S, \mu_E, \mu_W$ - są efektywnymi sztywnościami w rozważanym punkcie siatki w wybranych kierunkach prostopadłych.

Posługując się powyższym wzorem, można obliczyć przemieszczenia we wszystkich punktach rozpatrywanego obszaru, nawet gdy występują nieciągłości. Uwzględnia się je przez efektywne sztywności i odpowiednią aproksymację gęstości.

3. MODEL ŌRÓDKA PRZYJĘTEGO DO OBLICZEŃ POLA FALI POKŁADOWEJ TYPU LOVE'A

Zadanie rozwiązano we współrzędnych kartezjańskich w ćwiartce płaszczyzny $0 \leq x \leq x_{\max}$, $0 \leq z \leq z_{\max}$, w czasie $0 \leq t \leq t_{\max}$. Przyjęto następujące kroki siatki:

$\Delta x = 0,5$ m w kierunku zmiennej x ,

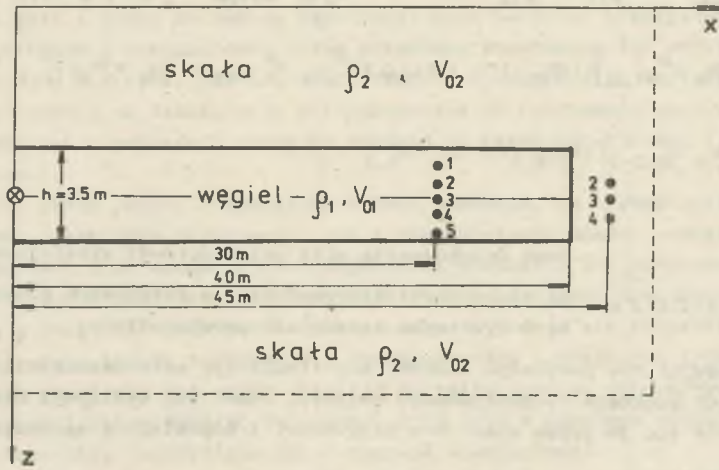
$\Delta z = 0,25$ m w kierunku zmiennej z .

Krok czasowy został wyznaczony w powiązaniu z krokami $\Delta x, \Delta z$ z warunków stabilności [1] i wynosi:

$$\Delta t = 0,2 \cdot 10^{-4} \text{ s}$$

W charakterze punkowego źródła drgań przyjęto impuls Berlage'a, którego parametry są tak dobrane, aby jego kształt początkowy zbliżony był do impulsu fali poprzecznej SH [2]. To teoretyczne źródło drgań, zgodnie z doświadczeniami teoretycznymi i praktycznymi, w modelowaniach umieszczano w środku rozpatrywanego pokładu węgla i na granicy rozważonego obszaru. Do cyfrowego modelowania pola przemieszczeń i sejsmogramów stosowano program "SEJS", którego podstawą jest schemat różnicowy (1). Wyniki obliczeń używano w postaci:

- przestrzennego rozkładu amplitud dla dowolnego momentu czasu t ,
- teoretycznych przebiegów czasowych (sejsmogramów) dla ustalonych punktów obserwacji $P(x, z)$.

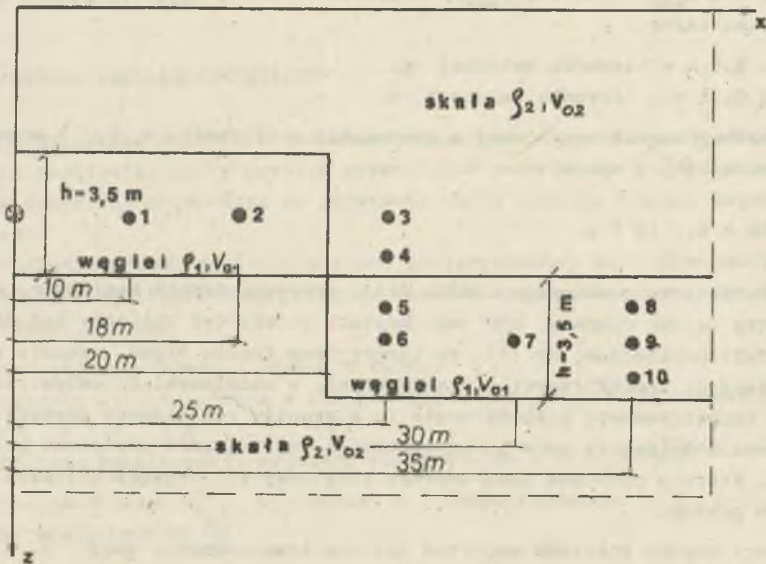

Rys. 1. Model I - Uskok I - pokład urwany

⊗ - źródło, ● - odbiorniki

Fig. 1. Model I - Vertical angle fault - seam end

⊗ - source, ● - receivers

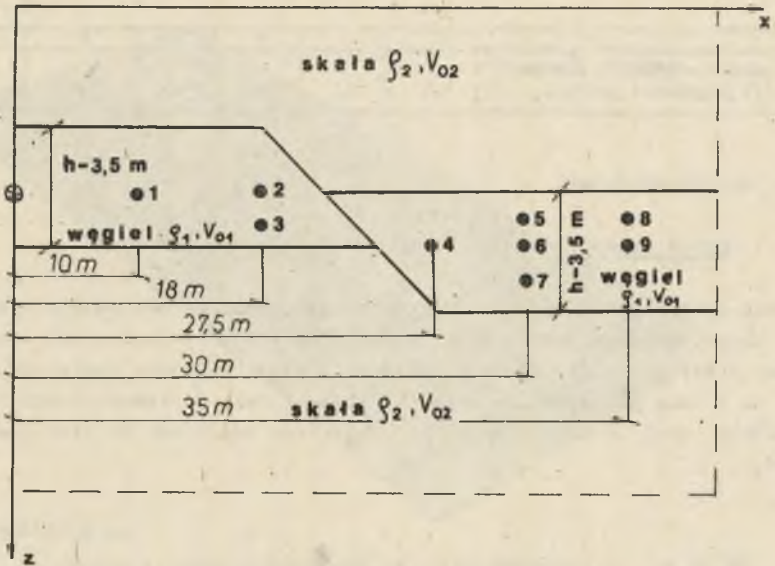

Rys. 2. Model II - Uskok pionowy o zrzucie równym miąższości pokładu

⊗ - źródło, ● - odbiorniki

Fig. 2. Model II - Vertical angle fault of throw 1 times seam thickness

⊗ - source, ● - receivers

Rys. 3. Model III - Uskok nachylony o zrzucie 1/2 miąższości pokładu

⊗- źródło, ●- odbiorniki

Fig. 3. Model III - Fault with a hade angle of throw 0,5 times seam thickness

⊗- source, ●- receivers

W dalszej części artykułu przedstawione zostaną wybrane wyniki modelowania dla warstw węgla zaburzonych uskokami:

- uskokiem pionowym o całkowitym zrzucie (pokład urwany), model I, rys. 1,
- uskokiem pionowym o zrzucie równym miąższości pokładu, model II, rys. 2,
- uskokiem nachylonym, o zrzucie 1/2 miąższości pokładu, model III, rys. 3.

Parametry modeli zawiera tabela 1.

Tabela 1

Parametry modeli

Model	ρ_1 (g/cm ³) węgiel	ρ_2 (g/cm ³) skała	V_{01} (m/s) węgiel	V_{02} (m/s) skała	H_1 [m] miąższość pokładu przed za- burzeniem	H_2 (m) miąższość pokładu po zaburzeniu
	2	3	4	5	6	7
I uskoki pionowy (pokład urwany)	1,1	2,5	1 000	2 600	3,5	-
II uskoki pionowy o zrzucie równym miąższości pokładu	1,1	2,5	1 000	2 600	3,5	3,5

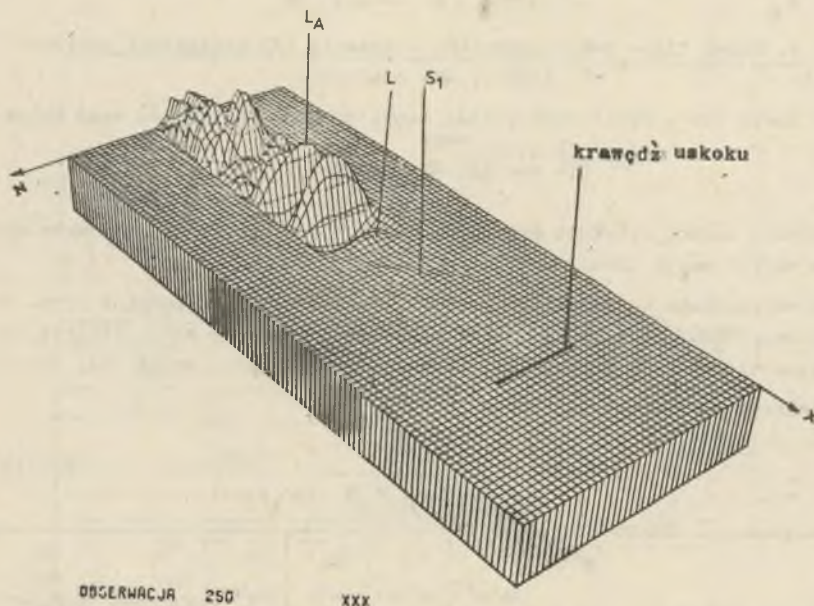
cd. tabeli 1

1	2	3	4	5	6	7
III uskok nachylony o zrzucie 1/2 miąższości pokładu	1,1	2,5	1 000	2 600	3,5	3,5

4. WYNIKI MODELOWAŃ

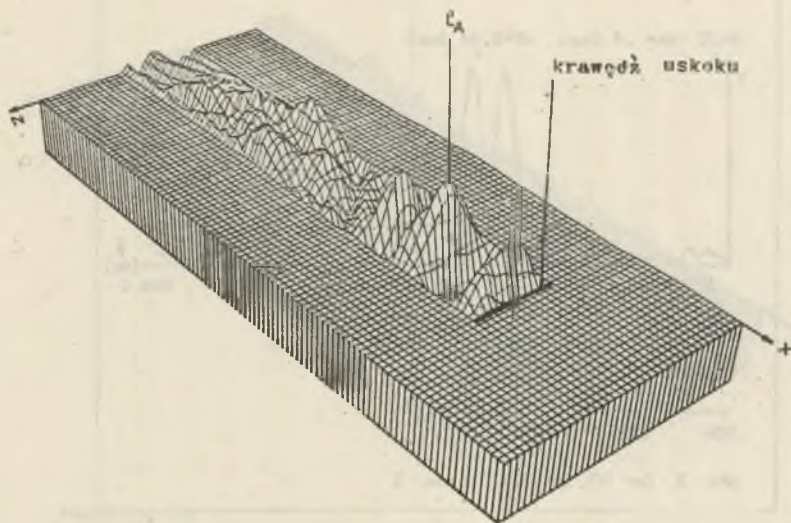
4.1. Uskok pionowy

Pole przemieszczeń w wybranych momentach czasu przedstawiają rysunki 4 i 5. Falę pokładową typu Love'a, która powstaje i rozchodzi się w niezaburzonej części pokładu, można śledzić na rys. 4. Mniejsze amplitudy L związane są z falą pokładową, a maksymalne zaś z falą pokładową w maksimum energetycznym, czyli z falą Airego L_A . Najniższe amplitudy ma fala pierwotna SG (S_1).

Rys. 4. Model I. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 25$ ms
 Fig. 4. Model I. Field of displacements. Observation times $t = 25$ ms

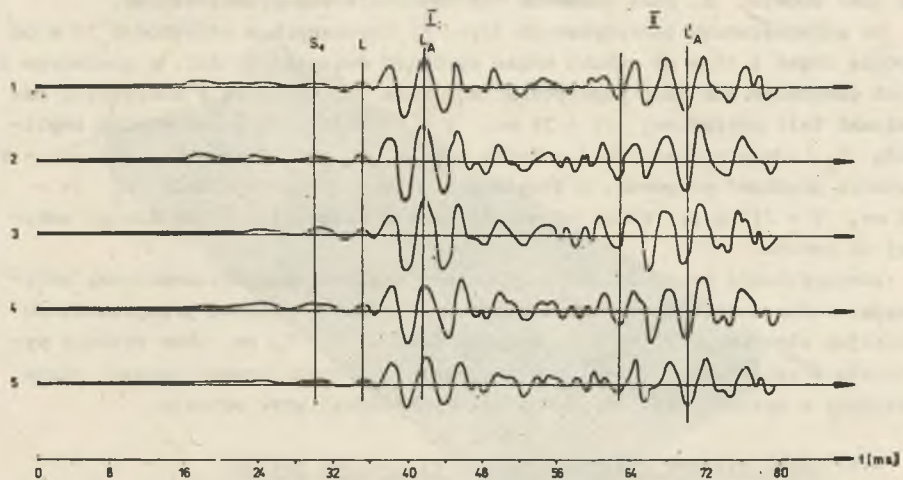
Dochodząc do pionowej granicy uskoku, fala pokładowa ulega odbiciu, co można obserwować na rys. 5 dla czasu $t = 56,7$ ms, śledząc maksymalną amplitudę L_A , po odbiciu L'_A . Amplituda tej odbitej fali pokładowej L'_A jest

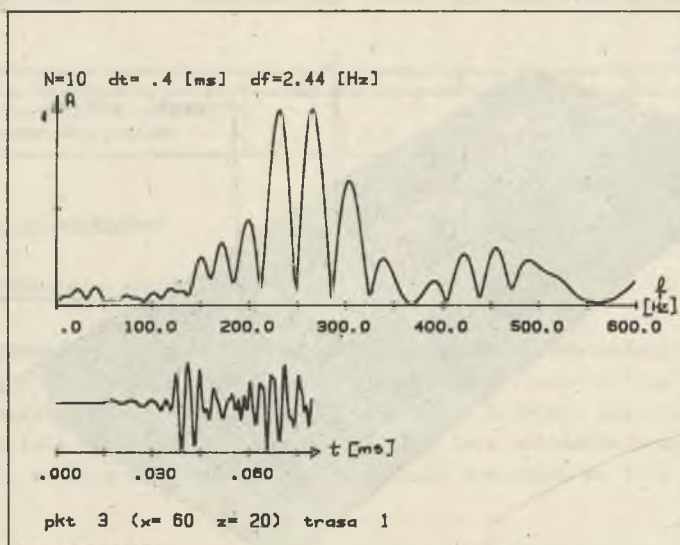
OBSERWACJA 650

XX

Rys. 5. Model I. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 65$ ms
 Fig. 5. Model I. Field of displacements. Observation times $t = 65$ ms

Rys. 6. Model I. Sejsmogramy teoretyczne
 Fig. 6. Model I. Theoretical seismograms

Rys. 7. Model I. Widmo amplitudowe

Fig. 7. Amplitude spectrum

mniejsza od padającej i przemieszcza się w kierunku przeciwnym do przyjętego jako dodatni x . Poza uskokiem nie obserwuje się przemieszczeń.

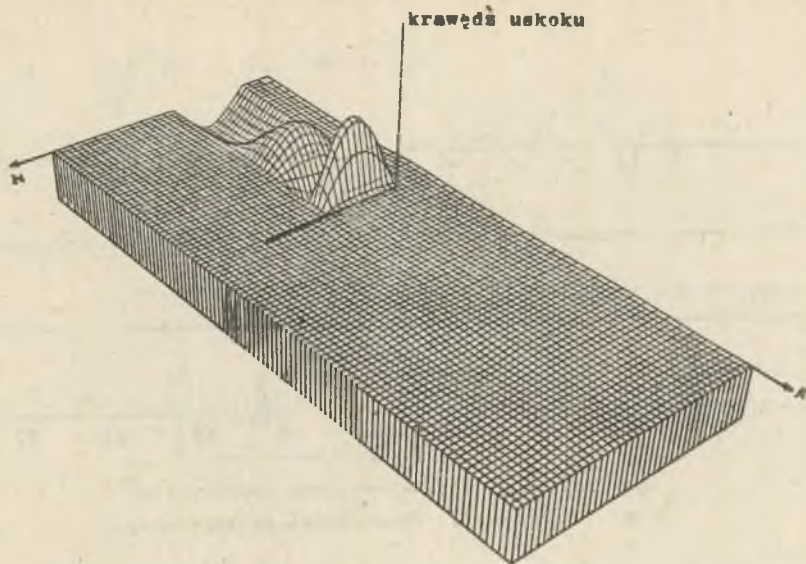
Na sejsmogramach teoretycznych (rys. 6) uzyskanych w odległości 30 m od źródła drgań i 10 m od uskoku można wyróżnić dwa pakiety fal. W pierwszym z nich obserwuje się falę poprzeczną S_1 , falę L związaną z pierwszymi impulsami fali pokładowej ($t = 34$ ms, $V = 860$ m/s) oraz maksymalną amplitudą L_A odpowiadającą fali w fazie Airego ($t = 41,6$ ms, $V = 720$ m/s - V oznacza prędkość grupową). W drugim pakiecie wyróżnia się fala L'_A ($t = 70$ ms, $V = 710$ m/s), która odpowiada fali pokładowej w fazie Airego odbitej od uskoku.

Identyfikację prędkościową uzupełniono analizą częstotliwościową, obliczając widmo amplitudowe trasy 3 (rys. 7). Analizę widmową przeprowadzono stosując algorytm FFT, przy kroku próbkowania $dt = 0,4$ ms, okno czasowe wybierano w zależności od analizowanego zapisu. Skomplikowany kształt widma świadczy o zmianie częstotliwości fali pokładowej przy odbiciu.

4.2. Uskok pionowy o zrzucie równym miąższości pokładu

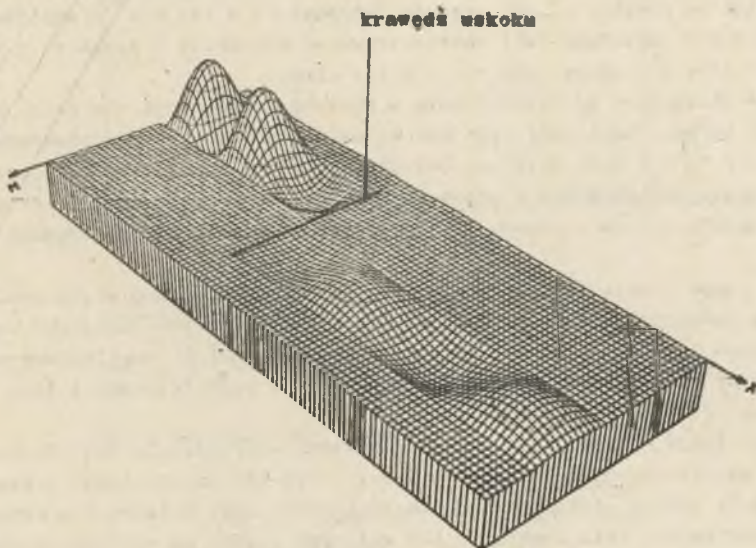
Fala pokładowa powstająca i rozchodząca się w niezaburzonej części pokładu odbija się od pionowej granicy uskoku, który przebiega w odległości 20 m od źródła, co obserwuje się na obrazach przemieszczeń (rys. 8 i 9) oraz sejsmogramach teoretycznych (rys. 10) uzyskanych w punktach obserwacji umieszczonych przed uskokiem.

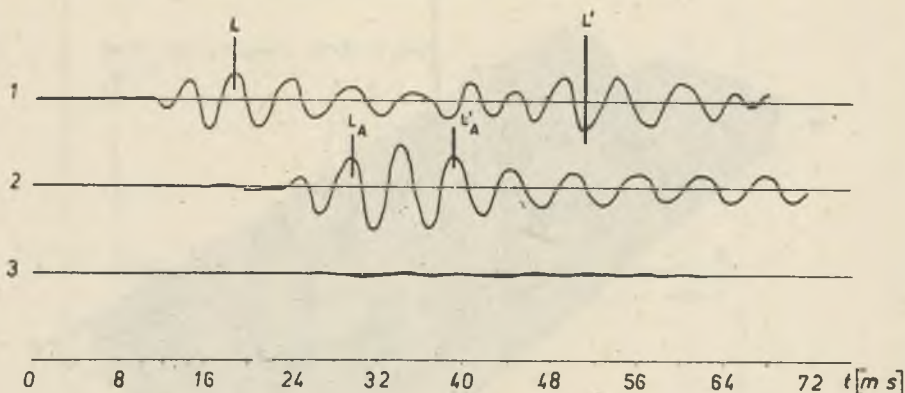
OBSERWACJA 150

Rys. 8. Model II. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 30$ ms
Fig. 8. Model II. Field of displacements. Observation times $t = 30$ ms

OBSERWACJA 270

Rys. 9. Model II. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 54$ ms
Fig. 9. Model II. Field of displacements. Observation times $t = 54$ ms

Rys. 10. Model II. Sejsmogramy teoretyczne

Fig. 10. Model II. Theoretical seismograms

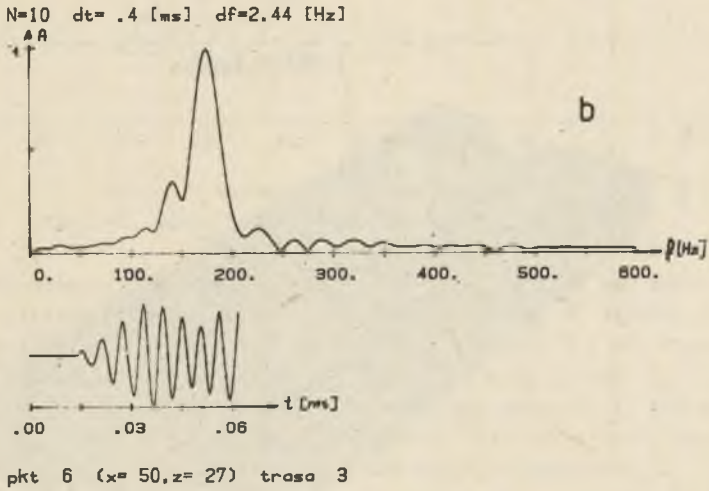
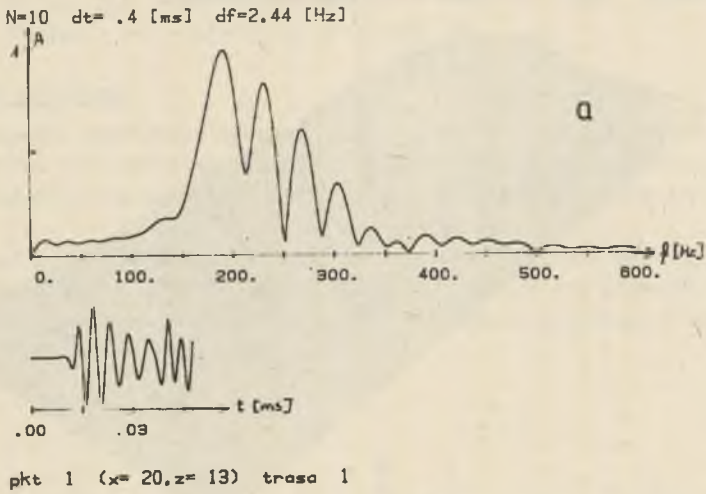
W pokładzie węgla poza uskokiem obserwuje się przemieszczenia o mniejszej amplitudzie. Są one wyraźnie widoczne na obrazach przestrzennych, ale na sejsmogramach uzyskanych w punktach obserwacji 6, 7 i 9 są trudne do identyfikacji. Na sejsmogramie teoretycznym (rys. 10) uzyskanym w punkcie obserwacji 1 wyróżnia się przechodzącą falę pokładową typu Love'a L' i falę odbitą od uskoku L . Jej prędkość grupowa $V = 555$ m/s i amplitudy mniejsze niż amplitudy fali zarejestrowanej w punkcie 2 świadczą o tym, że jest to fala pokładowa, ale nie w fazie Airego.

Na sejsmogramie zarejestrowanym w punkcie 2 obserwuje się falę L_A i L'_A w fazie Airego. Amplitudy tych fal wzrosły w porównaniu z zaobserwowanymi w punkcie 1. Z powodu bliskiej odległości punktu obserwacji od płaszczyzny uskoku fale przechodząca i odbita przychodzą do odbiornika w bliskim czasie i na zapisie trudno wyznaczyć ich pierwsze wystąpienia i maksymalne amplitudy.

Dla uzupełnienia identyfikacji prędkościowej obliczono widma amplitudowe fal rozchodzących się w obu pokładach węgla dla zapisów czasowych uzyskanych w punktach 1, 2, 6 (rys. 11). W każdym przypadku widmo amplitudowe ma nieco inny obraz, co świadczy o złożonym charakterze pola falowego i jego zależności od odległości od uskoku.

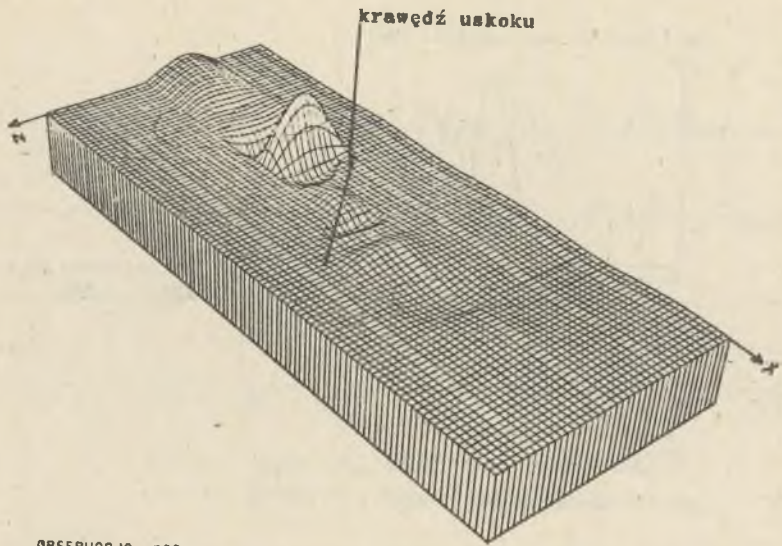
Widmo trasy 1 (rys. 11a) posiada maksimum w przedziale 150-200 Hz oraz wtórne maksima w przedziałach 200-250 Hz, 250-300 Hz. Ponieważ trasa 1 zawiera fale odbite, taki rozkład częstotliwości może świadczyć o konwersji mody podstawowej fali Love'a do mód wyższych rzędów po odbiciu od uskoku.

Maksymalna amplituda widma dla trasy 6 (rys. 11b) wynosi ok. 160 Hz i odpowiada częstotliwości fali pokładowej w fazie Airego wyznaczonej z krzywej dyspersji dla pokładu niezaburzonego o analogicznych parametrach. Świad-

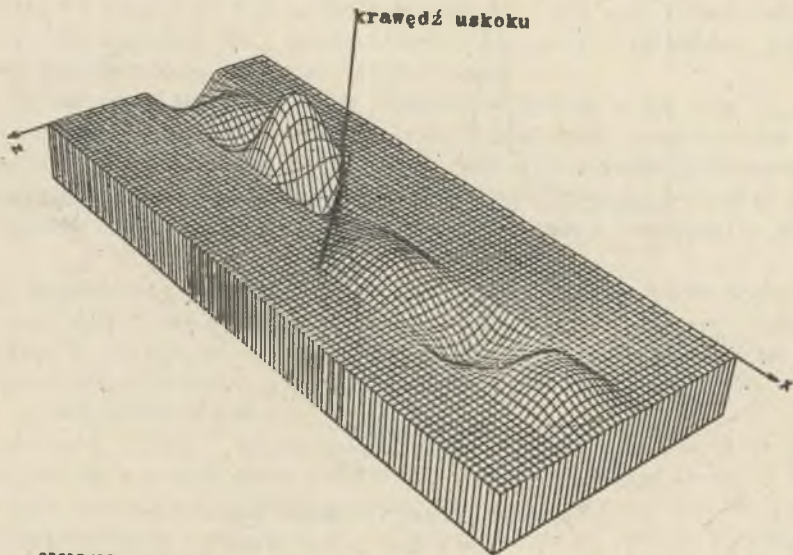
Rys. 11. Model II. Widmo amplitudowe
a - trasa 1, b - trasa 3

Fig. 11. Model II. Amplitude spectrum
a - trace 1, b - trace 3

OBSERWACJA 300

Rys. 12. Model III. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 40$ ms
 Fig. 12. Model III. Field of displacements. Observation times $t = 40$ ms

OBSERWACJA 450

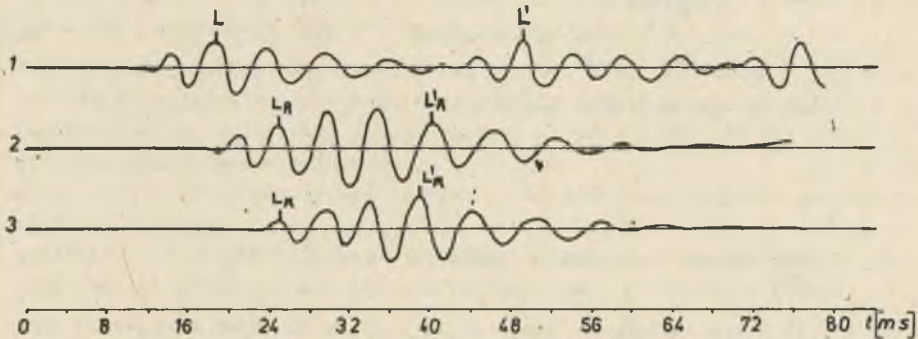
Rys. 13. Model III. Pole przemieszczeń. Czas obserwacji $t = 90$ ms
 Fig. 13. Model III. Field of displacements. Observation times $t = 90$ ms

czy to o propagacji fali pokładowej w zrzuconej warstwie węgla, chociaż źródło drgań znajduje się w pierwszym pokładzie.

4.3. Uskok nachylony

W tym przypadku modelowano uskok o nachyleniu płaszczyzny uskokowej 50° i zrzucie równym $1/2$ miąższości pokładu. W obu pokładach węgla, za i przed uskokiem, obserwuje się przemieszczenia związane z falą pokładową (rys. 12 i 13).

W pierwszym pokładzie następuje odbicie fali na nachylonej płaszczyźnie uskokowej (rys. 12 - $t = 40$ ms). Od tego czasu pojawiają się przemieszczenia w drugim pokładzie węgla. Ich amplitudy są znacznie mniejsze od amplitud obserwowanych przed uskokiem.

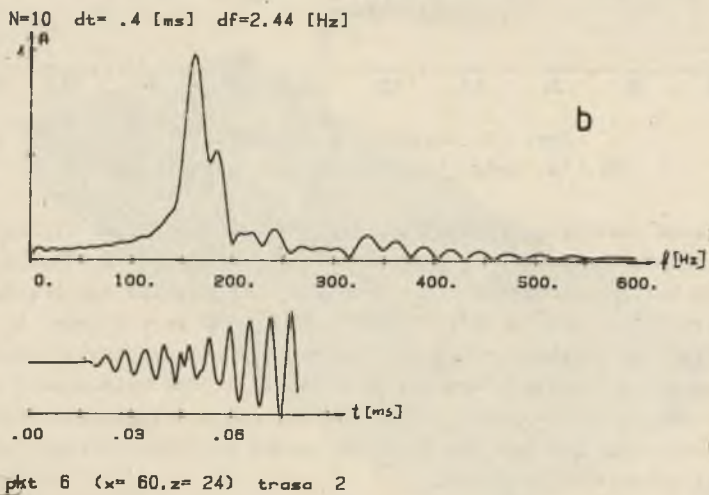
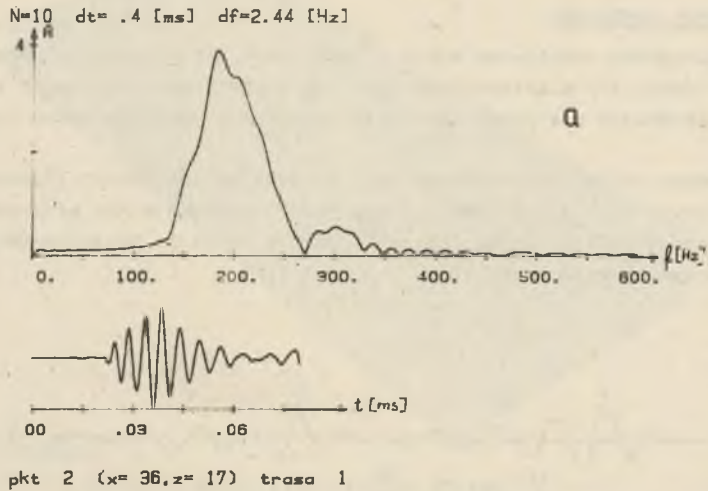

Rys. 14. Sejsmogramy teoretyczne

Fig. 14. Model III. Theoretical seismograms

Na zapisach czasowych uzyskanych w punktach 1, 2, 3 (rys. 14) można wydzielić falę pokładową Love'a, przechodzącą L i odbitą L' (trasa 1) oraz fazę Airego fali przechodzącej L_A i odbitej L'_A (trasa 2 i 3). Prędkość grupowa fali L wynosi 540 m/s, a prędkość grupowa fazy Airego $L_A - U_0 = 700$ m/s (zgodnie z wyznaczoną z teoretycznej krzywej dyspersji). Należy zwrócić uwagę, że również w tym przypadku punkt 1 jest umieszczony w takiej odległości od źródła, w której rozpoczyna się dopiero formowanie fali pokładowej, odległość zaś punktów 2 i 3 od uskoku utrudnia dokładne wydzielenie fali przechodzącej i odbitej.

Potwierdzeniem identyfikacji prędkościowej są widma amplitudowe obliczone dla zapisów w punktach 2 (rys. 15a) i 6 (rys. 15b). Widmo trasy 2 zawiera częstotliwości wyższe od wyznaczonych z krzywej dyspersji, co można tłumaczyć podobnie jak w przypadku uskoku o nachyleniu pionowym. Zmiana kąta nachylenia wyraźnie wpływa na charakterystykę widmową.

Rys. 15. Widmo amplitudowe
a - trasa 2, b - punkt 6

Fig. 15. Model III. Amplitude spectrum
a - trace 2, b - point 6

5. WNIOSKI

Przedstawione wybrane wyniki modelowań pola fali pokładowej typu Love'a w warstwach węgla zaburzonych uskokiem metodą skończonych różnic pokazują ogromną przydatność prowadzenia badań teoretycznych przed przystąpieniem do pomiarów polowych.

Przestrzenne obrazy przemieszczeń pozwalają śledzić powstanie i rozchodzenie się fali pokładowej w dowolnym modelu rzeczywistej sytuacji geologiczno-górnictwej.

Śledzenie rozkładu amplitud fali pokładowej w modelu pozwala przewidzieć rzeczywisty rozkład amplitud, co ułatwia projektowanie prac i identyfikację fal przy badaniu mikrotektoniki pokładów węgla omawianą metodą.

Sejsmogramy teoretyczne umożliwiają ilościową ocenę prędkości i częstotliwości fali pokładowej w założonym modelu, co również przyczynia się do opracowania nowych kryteriów identyfikacji i interpretacji.

Szczegółowe wnioski odnośnie do wpływu zaburzeń omawianych typów na propagację fali pokładowej typu Love'a są następujące:

- fala pokładowa ulega odbiciu na przeszkodzie, jaką jest uskok i jej częstotliwość wzrasta w porównaniu z częstotliwością fali przechodzącej i częstotliwością wyznaczoną z teoretycznej krzywej dyspersji dla analogicznego modelu bez nieciągłości,
- amplitudy fal odbitych zależą od kąta nachylenia płaszczyzny uskokowej i wielkości zrzutu,
- amplitudy fal przechodzących, w warstwach węgla poza nieciągłościami zależą również od nachylenia płaszczyzny uskokowej i wielkości zrzutu.

Aby skutecznie wykrywać uskoki, przewidywać ich nachylenia i zrzuty, należy analizować amplitudy, prędkości i częstotliwość zarejestrowanej fali pokładowej.

LITERATURA

- [1] Alterman Z., Loewenthal D.: Computer Generated Seismograms. Methods in Computational Physics. Academic Press, New York 1972.
- [2] Jakóbić-Kwaśnicka B.: Charakterystyka fal pokładowych i możliwości ich wykorzystania w sejsmice górniczej. Rozprawa doktorska. Biblioteka Główna AGH, 1983.
- [3] Krey Th.: Channel Waves as a Tool of Applied Geophysics in Coal Mining. Geophysics, vol. 28, 1963.
- [4] Krey Th.: In-Seam Seismic Exploration Techniques, International Coal Exploration Symposium, London 1976.
- [5] Kwaśnicka B., Ślusarczyk R.: Zależność dyspersji prędkości fal kanałowych od parametrów sprężystych ośrodka. Archiwum Górnictwa, t. 23 z. 4, 1978.

- [6] Zahradnik J.: On the Possibilities of Studying Impulsive Elastic Waves in an Inhomogeneous Medium by the Finite Difference Method. *Studia Geophysica et Geodaetica*, r. 18, No 4 1974.

Recenzent: doc. dr hab. inż. Wacław Zuberek

Wpłynęło do redakcji w kwietniu 1988 r.

КАНАЛЬНЫЕ ВОЛНЫ ТИПА ЛЯВА В МОДЕЛЯХ УГОЛЬНЫХ ПЛАСТОВ СО СБРОСАМИ

Р е з ю м е

Метод разностных схем был применен к исследованию расхождения канальных волн типа Лява в моделях угольных пластов со сбросами. Моделировались пласты с вертикальным сбросом со смещением 1 толщи угольного пласта, со сбросом с углом наклона 50 градусов и со смещением 0,5 мощности угольного пласта, и пласт с вертикальным сбросом с большим смещением. Были представлены результаты расчетов волновой картины для избранных моментов времени и теоретические сейсмограммы, из которых вычислялись амплитудные спектры и скорости канальных волн типа Лява.

LOVE-TYPE SEAM-WAVES IN MODELS OF COAL SEAMS WITH FAULTS

S u m m a r y

A finite-difference method was used to study the propagation of Love-type seam-waves in models of faults in coal seams. A vertical angle fault (seam and), vertical angle fault of throw 1 times thickness and fault with a hade angle of 50° of throw 0,5 times seam thickness were examined. Pictures of the wave field at selected times and theoretical seismograms are presented. Finally amplitude spectra and velocities of Love-seam waves from the theoretical seismograms were calculated.